

ИНСТИТУЦИОНАЛНА ПРОМЯНА И ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

гл. ас. д-р Диана Съботнинова
Бургаски свободен университет

INSTITUTIONAL CHANGE AND ECONOMIC DEVELOPMENT

Assist. Prof. Diana Sabotinova, Ph.D.
Burgas Free University

***Abstract:** This paper presents the theory of Douglass North that explains the ways in which institutions and institutional change affect the performance of economies. Institutions exist due to the uncertainties involved in human interaction. They are the constraints devised to structure that interaction. Institutions vary greatly in their consequences for economic performance. Some economies develop institutions that produce growth and development, while others develop institutions that produce stagnation.*

***Key words:** institutions, institutional change, economic development*

„Институциите създават стимулната структура на обществото, затова политическите и икономическите институции са основният фактор на икономическото развитие. Стимулите за придобиване на чисто знание са основната съставка на икономическия растеж.“

Дъглас Норт

Определение на понятието „институция“

Институциите са наложените от хората ограничения, които оформят човешкото взаимодействие. Те се състоят от формални ограничения (договори, закони, конституции) и от неформални ограничения (норми на поведение, самоналожени ограничения, установени практики). Взети заедно, те изграждат стимулната структура на обществата и в частност на икономиките. Те създават стимули за обмен и са главното условие за ефективност на политическите, социалните и икономическите пазари. Набор от институции помагат за ефективността на пазарите на стоки и услуги, която е в основата на икономическия растеж. Институционалната промяна оформя начина, по който обществата се развиват във времето, затова е ключ към разбирането на историческата промяна.

Институциите образуват стимулната структура на обществото и, следователно, политическите и икономическите институции са основният фактор на икономическото развитие. По отношение на икономическата и на обществената промяна, времето е измерението, чрез което процесът на човешкото познание определя еволюцията на институциите. С други думи, убежденията на индивидите, на групите и на обществата, които влияят на техните решения, са следствие на процеса на познание във времето. Този процес обхваща не само единичния човешки живот или живота на едно поколение, но и въплътеното в индивидите, в групите и в обществата познание, натрупано с времето и предавано през поколенията чрез културата на всяко общество.

Главната роля на институциите в едно общество е да намалят неопределеността, като поставят основата на стабилна (но не непременно ефективна) структура за човешките взаимодействия. Но стабилността на институциите по никакъв начин не противоречи на твърдението, че те се променят. От обичаи, правила и норми за поведение до писани и неписани закони и договори между индивиди институциите се развиват и непрекъснато променят възможностите за избор. Пределните промени могат да бъдат толкова бавни по характер, че ние трябва да се дистанцираме като историците, за да ги възприемем по-добре, въпреки че живеем в свят, в който скоростта на институционалната промяна е очевидна.

Терминът „институция” започва да се употребява първо в социологическия анализ, а в икономическата теория е включен по-късно от Торстейн Веблен, според когото институциите са установени мисловни навици, общи за мнозинството от хората. За Джон Комънс институциите са колективно действие на различни типове организации – семейство, фирма, синдикат, държава – за контрол над индивидуалните действия, докато за Уесли Митчел това е удобен термин за по-важните сред преобладаващите, силно стандартизирани социални навици.

Дъглас Норт дефинира институциите като тези, които „определят правилата на играта”, но докато формалните правила могат да бъдат променени за една нощ, неформалните правила обикновено се променят много бавно. Норт акцентира върху въпроса как стават успешни едновременно неформалните и формалните институции. Този проблем възниква от практиката, при която различни правителства въвеждат еднакви икономически реформи чрез законодателство, но резултатът е напълно различен. Решаващ за успеха е начинът, по който се прилагат реформите. Различните икономики, които възприемат едни и същи формални правила, имат много различни характеристики в представянето си на практика.

Определение на понятието „икономическо развитие”

Икономическото развитие е нормативна концепция, в която се отразява усещането на хората за нравственост и морал (редно и нередно, добро и лошо). Най-точният метод за измерване на развитието е Индексът на човешко развитие (Human Development Index – HDI), който включва нарастването на реалния БВП, което е в основата на ръста на жизнения стандарт, равнището на образование и очакваната продължителност на живота. Всеки от трите компонента има съответен субиндекс, който участва с равно тегло в общия индекс. Те се формират в рамките на минимални и максимални величини, съответно от 0 до 100 за образоваността и жизнения стандарт и от 25 до 85 години за продължителността на живота. Развитието се свързва с по-големи възможности за образование, здравеопазване, заетост и опазване на околната среда. Развитието предполага нарастване на дохода на човек от населението за всеки един индивид (гражданин), свобода от потисничество и по-голям избор.

Икономическият растеж е по-тясна концепция от икономическото развитие. Растежът представлява нарастване на реалното равнище на националното производство, в основата на което могат да бъдат повишаването на качеството на ресурсите (например по-добро образование), нарастване на количеството на ресурсите и подобряване на технологиите. Икономическият растеж може да бъде измерен посредством нарастване в реалния БВП на страната.

Устойчиво икономическо развитие е развитието, което е екологосъобразно и социално справедливо. Устойчивото развитие е по-широка категория от икономическия растеж. Несъмнено растежът на реалния БВП е условие за развитие. В този смисъл всеки тип развитие предполага икономически растеж. Но не всеки растеж води до икономическо развитие.

Теории за ролята на институциите в икономическото развитие

Адам Смит за ролята на институциите за функционирането на пазара

„*Богатството на народите*” е не само научен труд върху икономиката, а и трактат върху психологията на човешкото общество – всичко, което се отнася до живота, благоденствието, политическите институции, закона и морала. „*Богатството на народите*” показва как на различните стадии на икономически напредък възниква необходимостта от различни институции. Върховенството на закона, собствеността и размяната поставят личния интерес в зависимост от взаимната изгода, докато незачитането на собствеността дава на личния интерес изцяло различно и негативно смислово значение.

Твърдението, че хората действат, следвайки частния си егоистичен интерес, че всичко би било прекрасно в свят, където действа „невидимата ръка на пазара”, свързваме с Адам Смит. Всъщност той не вярва, че егоизмът на индивидите би направил света по-добро място, нито поощрява или окуражава подобно поведение. „*Теория на нравствените чувства*” слага край на такова погрешно тълкуване. Смит не се застъпва за егоизма като поведение, но не е и достатъчно наивен да мисли, че безкористното посвещаване на благополучието на другите (или посветените на тази идея) би направило света по-добър. В по-широк политико-икономически контекст, преследването на личния интерес едва ли би имало позитивните последици, разяснени нашироко в „*Богатството на народите*”, без съществуването на институционална рамка, имайки предвид, че „ненаситността е добро нещо, което понякога е така, а друг път не е” (ако се приеме, че всяко користо поведение е „ненаситно”). „*Теория на нравствените чувства*” е опит да се определи базата, върху която се формират нравствените оценки. Човешките същества изпитват естествена „отзивчивост” („съпричастност”) към другите човешки същества, която им помага да разбират как да владеят своето поведение, за да запазят хармонията. Това е основата на нравствените оценки за поведението и благоприятна почва за човешките добродетели. Ето как личният интерес като двигател на икономическата система на Смит може да бъде съвместим с отзивчивостта като мотивация за нравственост: „Колкото и егоистичен да изглежда човек, очевидно в неговата природа има някакви принципи, които пораждат интереса му към благоденствието на другите и го правят необходимо за самия него, макар то да му носи единствено задоволство, като го наблюдава.”

Фридрих фон Хайек за институционалната рамка на спонтанния пазарен ред

Хайек достига до разбирането, че пазарът може да бъде обсъждан само в контекста на специфичната институционална рамка – формалните и неформалните правила, които ограничават поведението на пазарните агенти. Дефинира „институции” като „правила”: „правилото е склонността или предразположението да се действа или да не се действа по определен начин, който ще се изрази в някаква практика или обичай” (Използва също: „правила на поведение”, „правила на справедливо поведение”, „форми на поведение”, „норми на индивидуално поведение и обществено общуване”, „традиции”, „условности”, „обичаи”).

Институциите представляват отражение на поведение, което е високо организирано; те са информационни и комуникационни носители и имат способността да икономизират знание. Формалните законови норми са „вид производствени инструменти, помагат на хората да предвидят поведението на тези, с които трябва да си сътрудничат”. Другият аспект на познавателната функция на институциите е, че те въплъщават предишно знание, минал опит и съдействат за успешното приспособяване на

хората в обществото, икономизирайки обществената енергия. Правилата на поведението са лостове, чието съдържание еволюира и се развива във времето, така, че те се адаптират към новите потребности, които трябва да се задоволяват. По този начин предвидимостта позволява на хората да си взаимодействат, а акумулираната мъдрост дава възможност на всяко поколение да се движи напред.

Институциите имат и свойството да генерират ред. Хайек различава ясно два вида ред: „системата от правила на поведение, които управляват поведението на индивидуалните членове на групата, от една страна и редът или начинът на действие, който възниква като резултат на групата като цяло в сравнение с друга“. Той откроява институцията на конкурентния пазар – резултат от взаимодействието на усилията и действията на хиляди хора, които се подчиняват на общи правила на поведение. За да „произведе“ спонтанен ред на действие, редът на правилата трябва да бъде такъв, че те да позволяват на индивидите да преследват собствените си цели, като използват субективното си знание и да улесняват формирането на надеждни очаквания относно поведението на останалите.

Хайек следва общата логика, която характеризира отношението му към социалната действителност и възможността за нейното познание и управление. Поради невъзможността на човешкият разум да обхване целият сложен свят, единствено възможното е да се разчита на правилата, при това не толкова на съзнателно създадените правила, колкото на институциите, наложени от традицията.

Нийл Фъргюсън за институционалната разлика между Запада и останалата част от света

Причините, които стоят в основата на възхода на Запада през последните 500 години, според Фъргюсън са институционални. Институциите, които променят световната история, са:

Конкуренцията

Децентрализация както в политическия, така и в икономическия живот, която води до раждането на националните държави и капитализма.

Науката

Начин на изучаване, разбиране, използване и промяна на природата, който дава на запада (освен всичко останало) огромно военно преимущество над останалата част от света.

Правата на собственост

Законът като средство за защита на частната собственост и мирното разрешаване на споровете между собствениците е в основата на най-стабилната форма на представително управление.

Медицината

Клон от науката, който позволява огромен напредък в опазването на здравето и очакваната продължителност на живота.

Потребителското общество

Начин на живот, при който производството и покупката на дрехи (и други потребителски стоки) играе централна роля в икономическия живот и без който индустриалната революция би била невъзможна.

Работната етика

Морални рамки и начин на действие, които произлизат най-вече от протестантството, което осигурява спойката за динамичното и потенциално нестабилно общество, възникнало благодарение на конкуренцията, науката, правата на собственост и медицината.

Упадъкът на институциите е причината за провала на икономиките, твърди Фъргюсън в последната си книга *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*. Институциите, които се влошават, са демокрацията, капитализмът, върховенството на закона, гражданското общество.

Дъглас Норт за ролята на институционалната промяна в икономическото развитие

Институциите в теорията на Норт представляват набор от формални правила, неформални ограничения и механизми за тяхното принудително спазване. Главното е, че формалните правила могат да се променят от държавата (бързо), а неформалните ограничения се променят много бавно. И едните, и другите обаче се формират в крайна сметка под въздействието на субективното светоусещане на хората, което на свой ред определя експлицитния избор на формални правила и неформални ограничения. Нужно е да се направи уточнението, че институциите се отличават от организациите: институциите – това са правилата на играта, а организациите – това са група индивиди, свързани от обща цел. Такива организации са например фирмите, профсъюзите, кооперациите, политическите учреждения, политическите партии, законодателните органи.

Структура на институциите

Формалните правила включват набор от *политически норми, икономически правила и договори*. Политическите правила в широк смисъл определят държавната йерархия, нейните основни структури за взимане на решения и експлицитни характеристики за контрол над „социалния ред“. Икономическите правила определят преди всичко правата на собственост. Договорите определят условията и правилата за осъществяване на размяната. Функцията на правилата се заключава в това да облекчат и улеснят обмена, бил той икономически или политически.

Неформалните правила не могат да бъдат точно определени като формалните. Те представляват някакви обобщени ограничения, които помагат да се решават безкрайните проблеми, свързани с размяната, но които не се разглеждат в рамките на формалните правила. Именно затова, защото тези ограничения са неформални, те са по-постоянни във времето, доста сложно е те да бъдат променени. Те позволяват на хората да осъществяват размяна без обмисляне на всяка тяхна крачка и без детайлно анализиране на всички нюанси на сключваните сделки. Установената практика, традициите, културата – това са все неща, с които може да се определи постоянството на неформалните правила. Те включват в себе си *норми на поведение, които са общоприети*. Всички правила и норми на поведение се поддържат за сметка на това, че в случай на неизпълнение се осъществява възмездие над нарушителя ги страна (ефективността на нормите за поведение зависи от ефективността на механизмите за принуждение).

Институции и ефективни пазари

Институциите водят до възникване на стимули за размяна – било то размяна политическа, социална или икономическа. Очевидно е, че изменението на икономиките във времето е ставало не без участието на институциите. Неокласическата икономика е съсредоточена върху ефективността на пазарите, но малко икономисти приемат, че главното условие за ефективност на пазарите са институционалните ограничения, те просто ги вземат за даденост. С помощта на набор от политически и икономически институции осъществяването на обмена става все по-евтино, нараства вероят-

ността от изпълнението на договорните задължения. Освен това набор от институции спомага за ефективността на пазара на стоки и услуги, което лежи в основата на икономическия растеж.

Четири са факторите, от които зависят разходите по сделките или обмена (размяната). Първият фактор са разходите по измерването на ценностните характеристики на стоките и услугите, както и разходите на икономическите агенти, участващи в обмена (транзакционните разходи). Вторият фактор е размерът на пазара, определящ персонализиран ли е обменът, или не. В първия случай голяма роля играят приятелството, родството, предишни делови отношения. Всичко това снижава необходимостта от скъпоструващи спецификации на правата на собственост и прецизно юридическо описание на взаимните задължения по сделките. Обратното – при неперсонализиран обмен няма никакви стимули или задръжки против егоистично извличане на изгоди и съответно стойността на сключването на сделките нараства. Третият фактор са регулаторите и принудата. В един съвършен от гледна точка на неокласическата икономика свят трябва да съществува някаква трета страна, която абсолютно безпристрастно (и с най-малки разходи) да разрешава спорове и да присъжда санкции и компенсации за пострадалата страна в случай на нарушаване на договорите. Но такъв свят не съществува. Затова създаването на относително безпристрастна съдебна система е един от сериозните проблеми на икономическото развитие. Четвъртият фактор са идеологията и светоусещането на хората. Идеологията е набор от субективни модели, с помощта на които човек обяснява и възприема света около себе си. Индивидуалното мнение относно справедливостта и юридическата обосновааност на "правилата на играта" в голяма степен засяга цялата икономика. Ефективни пазари се появяват в някакъв момент благодарение на функционирането на институции, които намаляват разходите по сделките и сключването на договорите. Ако ни интересуват такива пазари не в някакъв отделен момент, а непрекъснато във времето, ще са ни необходими институции, които биха осигурявали икономическа и политическа гъвкавост за адаптация към нови условия, за нови възможности. Такива адаптивно ефективни институции биха създавали стимули към обучение и знания, биха поощрявали икономическите агенти към иновации, риск и предприемаческа активност. В свят на неопределеност и несвършена информация никой не знае правилното решение на проблемите. Затова институциите са длъжни да поощряват нововъведенията, стремежа към новото и отстраняването на грешките. Логическият извод е, че е необходимо децентрализирано вземане на решенията, което би позволило на обществото да разглежда, обсъжда и избира най-доброто от няколко възможни решения.

Институционална промяна

Институционалното развитие на икономиката се определя от взаимодействието между институциите и организациите. Ако институциите са правилата на играта, то организациите и техните предприемачи са играчите. Организациите се състоят от групи индивиди, обединени от общото намерение да се постигнат определени цели. Организациите могат да бъдат политически (политически партии, народно събрание, общински съвет, административни органи), икономически (фирми, профсъюзи, семейни ферми, кооперативи), обществени (църкви, клубове, спортни сдружения), образователни (училища, университети, центрове за професионална квалификация).

Организациите, които се създават, отразяват възможностите, предоставени от институционалната матрица. Иначе казано, ако институционалната рамка облагодетелства пиратството, тогава възникват пиратски организации, а ако институционалната рамка облагодетелства производителната дейност, тогава възникват организации (фирми), които се занимават с производство.

Икономическата промяна е един всепроникващ, непрекъснат, постепенен процес, който е следствие на решенията, вземани всекидневно от отделни участници и от предприемачи на организации. Макар че огромното мнозинство от тези решения са рутинни, някои от тях предполагат изменения на съществуващи „договори“ между индивиди и организации. Понякога това предоговаряне може да бъде постигнато в рамките на съществуващата структура на правата на собственост и на политическите правила, но понякога новите форми на договаряне изискват промяна на правилата. Също така, норми на поведение, които ръководят обмена, постепенно се променят или отмират. И в двата случая става дума за промяна на институции.

Фази на развитие на институционалната промяна

Първата фаза е свързана с имуществените права – икономическите революции в резултат на правата на собственост върху земята (първа) и върху идеите (втора). „Индустриалната революция не е източникът на модерния икономически растеж. Тя е резултатът от повишаване на частната норма навъзвръщаемост от развиването на нови технологии и прилагането им в производствения процес.“ Новият начин на дефиниране на имуществените права над иновациите е в основата на общественото и икономическо преобразуване по време на индустриалната революция.

Втората фаза поставя в центъра на вниманието фактори като зависимост от пътя, транзакционни разходи, проблемът за гратисчиата и неформалните правила при възникването и промяната на институциите (като последните все повече се отдалечават от представата за средство, повишаващо ефективността на икономическата система). По отношение на темпа на икономическото развитие Норт различава два вида стопанска дейност, които могат да бъдат поощрявани от дадена институционална рамка – увеличаване на индивидуалното благосъстояние по пътя на продуктивно прилагане на собствените ресурси (производство на блага) или индивидуално облагодетелстване чрез преразпределение на съществуващото в обществото богатство (извличане на ренти). Създадените от институциите условия за преобладаващо продуктивна или преразпределителна дейност са предпоставката и за възникването на съответния тип организации, които се специализират в преследването на дадена стратегия. Засиленият натиск на множеството организации и групи със специален интерес за промяна на институционалната рамка в тяхната конкретна област на дейност с цел извличане на предимства в конкурентната борба могат да доведат до ускоряване на процеса на институционална промяна. Организациите постепенно променят неформалните правила чрез влияние върху потребителските и поведенческите навици на хората и върху политиката (доближавайки се до идеята на Голбрайт за корпоративния капитализъм).

Третата фаза въвежда идеологиите (убежденията, общите нагласи на хората) като главно обяснение на ефективността и възникването на институциите, съответно на икономическото развитие на обществата. Норт прави опит да обхване в икономическия анализ по-дълбокото ниво на мисловните модели (идеологиите, системата от вярвания), които предшестват възникването на институциите, стигайки до причинно-следствената верига: вярвания → институции → организации → политики → икономически резултати.

Измененията са възможни, защото участниците се убеждават, че могат да подобрят положението си чрез реструктуриране на обмена (бил той политически или икономически). Възможно е източникът на новите убеждения да бъде външен за икономиката на една страна (например промяна в цената или в качеството на конкурентен продукт в друга страна), в резултат на което да се променят вижданията на предприемачите за възможностите за печалба. Но основният дългосрочен източник на

промяна е познавателният процес, протичащ у индивидите и у предприемачите на организациите. До ново познание се достига и при просто любопитство, но скоростта на познанието в обществото отразява интензивността на конкуренцията между организациите. Конкуренцията, причинена от всеобщата недостатъчност, кара организациите да се учат, за да оцелеят. Степента на конкурентност може да се мени и често го прави. Колкото по-висока е степента на монополизация, толкова по-нисък е стимулт за ново познание. Скоростта на икономическата промяна е функция на скоростта на познание, но посоката на тази промяна е функция на очакваните ползи от придобиването на различни видове знание. А вижданията на играчите за тези ползи се определят от умствените модели, които тези играчи си изграждат.

Теорията на Норт може да бъде определена като историческа теория на дългосрочното икономическо развитие, основана на институциите и институционалната промяна. Промяната настъпва тогава, когато стабилността, основана на съвкупност от определени вярвания, норми и практики, е подкопана. Условието за промяна се създават от съчетаването на външни фактори (макроикономически кризи, екологични промени) и вътрешна възприемчивост на нови правила, форми и ценности, институционализиращи различни вярвания, норми и практики. Условието за настъпване на институционална промяна са изменения в богатството, предпочитанията, средата, нови технологии, оскъдност на определени фактори или блага и оттам на относителните цени, съответно в интересите за разпределение на съвкупното богатство. „Институциите се видоизменят, а съществени промени в относителните цени са най-важната причина за това. Единствената друга причина за подобни промени са измененията във вкусовете.”

Заклучение

Как може институционалният подход да подобри разбирането ни за икономиката? Този подход може да обясни неравномерното икономическо развитие. Създаването на условия, водещи до така необходимите за продуктивните икономики ниски разходи по размяната на безлични пазари, в никакъв случай не е неизбежно. Индивидите обикновено решават, че си струва да си сътрудничат при размяната с другите, когато играта се повтаря често, когато имат пълна информация за миналите действия на другите играчи и когато броят на играчите е малък. Когато играта не се повтаря (или има последна игра), когато информацията за другите играчи липсва и когато броят на играчите е голям, сътрудничеството се поддържа трудно. Създаването на институции, които да изменят съотношението разходи-изгоди в полза на сътрудничеството в безлична размяна, е сложен процес, защото изисква не само създаването на икономически институции, а и тяхната подкрепа от подходящи политически институции.

Институционалният подход може да обясни зависимостта от миналото – една от най-забележителните закономерности на историята. Защо икономиките, веднъж стъпили на пътя на растежа или на застоя, рядко сменят посоката? Този подход допринася за по-доброто разбиране на сложното взаимодействие между институции, технология и демография в цялостния процес на икономическа промяна. Една завършена теория на икономическото развитие би трябвало да включва интегриран подход към икономическата история.

Икономическото развитие се определя от сплавта от формални правила, от неформални норми и от характеристики на тяхното прилагане. Докато формалните правила могат да бъдат променени за една нощ, неформалните норми обикновено се променят постепенно. И тъй като точно тези неформални норми на поведение дават „легитимност” на формалните правила, никога революционните промени не са толкова

революционни, колкото техните поддръжници биха желали да бъдат, и затова икономическото развитие винаги е по-различно от очакваното. Също така, именно поради различията в неформалните норми и в прилагането, икономики, които възприемат формалните правила на друга икономика, винаги ще имат много по-различно развитие от нея.

Политическото устройство на държавата има важно значение за икономическото развитие, защото то определя и прилага икономическите правила. Затова основна част от икономическата реформа се състои от създаването на такова политическо устройство, което да изработи и приложи ефективни права на собственост. Политическите институции са стабилни само ако са подкрепяни от организации, които имат интерес от съществуването им. За да бъде една реформа успешна, трябва да се променят и институциите, и системите от убеждения, защото именно умствените модели на участниците определят техните решения и действия. Възникването на неформални норми на поведение, които да подкрепят и да придават легитимност на формалните правила, е дълъг процес и в отсъствието на този подпомагащ реформите механизъм политическото устройство ще бъде нестабилно. Краткотраен икономически растеж е възможен и при авторитарни режими, но продължителен растеж е възможен само при върховенство на закона. Ако неформалните ограничения (норми и принципи на поведение) са благоприятни, те могат да доведат до икономически растеж дори и при наличието на нестабилни или неблагоприятни политически правила. От ключово значение тук е в каква степен тези неблагоприятни правила се прилагат.

Ключът към дългосрочния растеж е адаптивната, не разпределителната ефективност. Успешните политико-икономически системи са си изградили гъвкави институционални структури, които могат да устояват на трусовете и на промените, съпътстващи успешното развитие. Но тези системи са резултат на продължително съзряване и ние още не знаем как адаптивната ефективност може да се постигне в кратки срокове.

Литература:

1. Коева, С. Пазарен ред и социални институции: теорията на Ф. Хайек и нововъзникващите пазарни икономики. // Икономическа мисъл, бр.2/2002.
2. Норт, Д. Икономическото развитие във времето. Лауреатска лекция. 1993.
3. Норт, Д. Институции, институционална промяна и икономически резултати. С. 2000.
4. Норт, Д. Приносът на неинституционализма за разбирането на икономиките в преход. // Икономика, бр.3/2003.
5. Седларски, Т. Нова институционална икономика. С. 2013.
6. Смит, А. Богатството на народите. С. 2010.
7. Ferguson, N. Civilization: The West and the Rest. L. 2011.
8. Ferguson, N. The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die. L. 2012.